

de voorlopers van het pocketboek in vlaanderen

marc creamers

Inleiding

Deze eindverhandeling wil op de eerste plaats de geschiedenis van een bepaald onderdeel van het uitgeverijwezen in Vlaanderen belichten, namelijk de uitgave van goedkope reeksboeken tot en met de eerste pocketreeks in 1959. Daarnaast worden nog enkele aspecten van het pocketboek beschreven. Deze onderwerpen horen thuis onder de wetenschap van het boek en ipso facto onder de wetenschap van de massacommunicatie, waar het boek overigens schromelijk misdeeld wordt tegenover de zogenoemde moderne massamedia - krant, radio, televisie, film.

We hebben een beroep gedaan op verschillende soorten bronnen. Voor de eerste drie hoofdstukken waren dit voornamelijk buitenlandse boeken over het boekwezen (die in ruime mate voorhanden zijn).

Voor hoofdstuk 4 en 5, over het boek in Vlaanderen, hebben we noodgedwongen een grote hoeveelheid veldwerk verricht. Noodgedwongen, want op het gebied van de geschiedschrijving van boek en uitgeverij bestaat er in Vlaanderen weinig of niets. Cultuurhistorisch bekeken

is dit een ware ramp (1). Dus hebben we onze toevlucht moeten zoeken tot artikels uit kranten en tijdschriften, tot oude fondscatalogi en brochures, tot briefwisseling en gesprekken met uitgevers en met bevoorrechte getuigen, en zo hebben we langzaam een inventaris van het goedkope boek in Vlaanderen kunnen schrijven. Verschillende hiaten tonen aan dat deze inventaris nog lang niet volledig is.

1. Het pocketboek: proeve tot terminologische benadering

Waarom is het woord "pocketboek" of korter nog "pocket" sedert het einde van de jaren vijftig gemeengoed geworden in de Nederlandse taal?

Hetgeen wij een "pocketboek" noemen, heet in de Angelsaksische landen een "paperback" (papieren rug). Vanaf 1939 verscheen in de V.S.A. een reeks "paperbacks" onder de titel "Pocket Books", die vooral vlak na de oorlog in ons taalgebied druk verspreid en gelezen werden. De aanvankelijk vooral Nederlandse en later ook Vlaamse Uitgevers die boek-

jes van dezelfde vorm gingen uitgeven, noemden ze "pocketboeken", om het publiek erop te wijzen dat deze boekjes erg veel weg hadden van die betrekkelijk goed bekende Amerikaanse reeks "Pocket Books". De Nederlandse soortnaam "pocketboek" is dus een ontlenende vertaling van de Amerikaanse merknaam "Pocket Books". Enkele pogingen om een meer Nederlands klinkende benaming aan deze boekvorm te geven, zoals zakboekjes, smaldeeftjes e.a., liepen spaak.

2. Het pocketboek: definities

In de vakliteratuur zijn er vele definities te vinden van het fenomeen "pocketboek". Op het eerste gezicht is de terminologie erg onduidelijk: vooral de Noord-Amerikaanse auteurs zorgen met woorden als "mass-market paperbacks", "newsstand paperbacks", "trade paperbacks" enz. voor de nodige verwarring. Via de bespreking van een dertigtal definities van Noordamerikaanse en Europese auteurs zullen we trachten wat klaarheid hierin te scheppen.

A. Definities van auteurs uit Noord-Amerika

Alle geraadpleegde onderzoekers stellen als kenmerk van de "mass-market paperback" (ook "newsstand paperback" genoemd) dat deze boekvorm niet in, maar buiten de gewone boekhandel verkocht wordt: in supermarkten, kiosken, kruidenierswinkels enz.. Volgens enkele auteurs kan men ze daarnaast ook in de gewone boekhandel kopen, en nog enkele vinden dat deze boekvorm goedkoop moet zijn. Andere dan deze kenmerken worden maar sporadisch vermeld.

Bij de "trade paperbacks" (of ook "quality paperbacks") vermelden alle geraadpleegde auteurs als verkoopskanaal de traditionele boekhandel. De helft van deze onderzoekers vermeldt daarnaast dat eveneens de schoolboekhandel een belangrijk verkooppunt is en eveneens de helft stelt dat de gemiddelde prijs niet laag is, d.w.z. hoger dan de gemiddelde prijs van de "mass-market paperback".

B. Definities van auteurs uit Europa

Alle geraadpleegde auteurs vinden dat de lage prijs een kenmerk van het pocketboek is, en op één na beschouwen ze een grote oplage eveneens als een vereiste voor deze boekvorm. Naast deze twee kenmerken worden nog een groot aantal vormelijke elementen erg vaak vermeld, zoals o.a. zakformaat, aantrekkelijke of geplastificeerde omslag, ingenaaid, houthoudend papier, papieren of kartonnen omslag, reeksverband.

C. Bespreking

De Amerikaanse onderzoekers proberen ons wel duidelijk te maken wat het verschil is tussen een "mass-market paperback" en een "trade paperback", maar bijna nergens wordt vermeld welke kenmerken nu juist een "paperback" (of "paperbound book") bezit. Om het verschil tussen de twee genoemde boekvormen aan te duiden, maken deze auteurs vooral gebruik van de wijze waarop deze boeken verspreid worden, een criterium dat niet erg sluitend blijkt (cfr. supra). Beter zouden ze eerst een beschrijving geven van een "paperback", vooral gebaseerd op vormelementen zoals de bindwijze, de papieren rug en het kleine formaat, en daarna pas het onderscheid maken tus-

sen de twee boekvormen, een onderscheid dat dan volgens ons gebaseerd moet worden én op de verspreidingsmodaliteiten én (meer nog) op de vormelementen. Beide boeksoorten vertonen immers, naast vormgelijkenissen, ook nog duidelijke vormverschillen, verschillen die door de betrokken onderzoekers nooit vermeld worden: zo is de "trade paperback" van een groter formaat, gedrukt op beter papier, in een meer verzorgde druk, in een kleinere oplage enz. dan de "mass-market paperback".

De Europese onderzoekers zijn duidelijker: een pocketboek is een goedkoop boek, uitgegeven in een grote oplage, in reeksverband, in zakformaat, in een aantrekkelijke papieren of kartonnen omslag en gedrukt op houthoudend papier. Zie daar de voornaamste kenmerken. Hoe deze boeken bij de koper geraken heeft slechts secundair belang.

Hier zou dan de plaats gekomen zijn om zelf een bepaling van "het pocketboek" te geven. We zullen dit niet doen: ons was het enkel te doen om een beetje klaarheid te scheppen in de terminologie. Zulke bepaling zou immers een uitgebreide studie vergen (naar afmetingen, bindwijze, prijs enz.), die in dit kort bestek niet thuishoort. We hebben wel al enkele suggesties gedaan in welke richting zo een definiëring het best kan gebeuren.

3. Belangrijke voorlopers en pocketreeksen in Duitsland, Engeland en de V.S.A.

In Duitsland werden in de 19de eeuw al enkele reeksen uitgegeven, die algemeen als "pre-pockets" worden beschouwd, met name de "Tauchnitz-Edition" en de "Reclam Universal-Bibliothek". De "Collection of British (later: and American) Authors" van uitgeverij Tauchnitz bracht vanaf 1841 herdrukken van Engelse en later ook Amerikaanse auteurs, die alleen in niet-Engelstalige landen verspreid werden. De typografische verzorging was eerder slecht te noemen, maar toch kende de reeks een groot succes. In 1935 werd het beheer overgedragen aan uitgeverij Albatross, maar ondanks typografische vernieuwingen kon de reeks zich niet meer handhaven. De "Reclam Universal-Bibliothek" van uitgeverij Reclam startte in 1867 en verschijnt nog altijd. Aanvankelijk was

de boekverzorging slecht: de bedoeling was immers om de prijs zo laag mogelijk te houden. Samen met de vele klinkende namen in de fondslijst zal dit wel de hoge oplagen verklaren.

In de dertiger jaren werd er in Engeland en in de V.S.A. met twee boekenreeksen gestart, respectievelijk "Penguin Books" en "Pocket Books", die later de eerste twee pocketreeksen werden genoemd en die ten grondslag lagen aan een enorme revolutie in het boekbedrijf. In beide landen werden de twee reeksen telkens voorafgegaan door een drietal golven van goedkope boekenreeksen. Uitgever Allen Lane begon in 1935 met de uitgave van de "Penguin Books" en stichtte even later de uitgeverij "Penguin Books Ltd.". Hij wilde het kopen van een boek even "toevallig" maken als de aankoop van een pakje sigaretten. Een goede boekverzorging, een klein formaat, een uitstekende titelkeuze en een ongehoord lage prijs zorgden voor een onmiddellijk succes van de reeks. In de V.S.A. gaf Robert F. De Graff in 1939, na maandelange experimenten met omslagen, kleuren en papiersoorten, een grote enquête en een proefnummer, de eerste tien "Pocket Books" uit, van de uitgeverij met dezelfde naam. De unieke verkoopsmethode, de "saturation method", zorgde voor een ongekend succes: massale verspreiding in kiosken, supermarkten en andere mogelijke verkooppunten, totdat iedereen de boekjes gezien had en de markt verzadigd was.

4. De voorlopers van het pocketboek in Vlaanderen

Het streven naar democratisering van het boek is een constante in de geschiedenis van het boekwezen. Zelfs vóór de uitvinding van de boekdrukkunst waren er volgens J.H. Kruizinga al "pocketboeken" op de markt, namelijk de gordel- of buidelboeken (13de - 16de eeuw) (2). Naar het formaat toe bekeken is dit wel juist, maar de prijs van deze boekjes was ongetwijfeld erg hoog. In het begin van de 16de en in de 17de eeuw maakten respectievelijk de Venetiaanse drukker Aldus Manutius en de Noordnederlandse drukkersfamilie de Elzeviërs in heel Europa naam met de uitgave van kleine, relatief goedkope en toch erg goed verzorgde reeksboeken. Ook in Vlaanderen worden er reeds sedert enkele eeuwen kleine, goedkope boekjes uitgegeven.

A. Van de 17de tot de 20ste eeuw

I. Volksboeken (17de - 19de eeuw)

Deze boekjes, ook "leurdersboeken" of "blauwboeken" (naar hun traditionele blauwe omslag) genoemd, hadden een zeer grote verspreiding, waren erg goedkoop en een groot aantal ervan had een uitgesproken klein formaat. Ze werden gedrukt op slecht papier, bezaten slechte tekeningen en verouderde lettertypes (versleten houtblokken en letters werden gewoon niet vervangen); de prijs moest immers zo laag mogelijk blijven. Vooral tijdens de eerste helft van de 17de eeuw was er een zeer strenge kerkelijke censuur op deze volksuitgaven. Ten opzichte van hun inhoud zijn de volksboeken te verdelen in drie grote groepen: 1. de nationale Germaanse heldensagen en geschiedenis; 2. de christelijke wereldbeschouwing; 3. een complex van antieke en Oosterse literaire en historische relicten (3). Tot in het begin van de 18de eeuw waren deze boeken vooral een Antwerpse specialiteit.

II. Nadrukken (eerste helft van de 19de eeuw)

In het pas opgerichte België was de nadruk (die reeds gedurende twee eeuwen een ware plaag was op het gehele continent) van Franstalige boeken ongemeen groot: de Belgische nadrukken, boeken en zelfs tijdschriften, werden over geheel Europa met succes verkocht (4). Deze uitgaven waren spotgoedkoop (hevige concurrentie!) en meestal van een handig formaat. Naast de enorme Franstalige nadruk werden er toch ook, vooral na 1840, Nederlandse boeken nagedrukt, zoals *Weiland's Nederlandsch Woordenboek* (1843) en werken van Hildebrand, Tollens, Van Lennep, Beets... De Nederlandse uitgevers reageerden onmiddellijk fel verontwaardigd, maar het kwam pas in 1858 tot een overeenkomst tussen de regeringen van België en Nederland, waarmee een einde werd gemaakt aan de korte geschiedenis van de nadruk van Nederlandse boeken.

III. De uitgaven van het Willemsfonds (1851) en het Davidsfonds (1875)

Het Willemsfonds (Gent) en het Davidsfonds (Leuven) werden beide vooral op-

gericht om de Nederlandse taal- en letterkunde in Vlaanderen te ondersteunen. De leden van deze verenigingen mochten, in ruil voor een lidmaatschapsbijdrage, voordrachten, zangstonden en tentoonstellingen gratis bijwonen, en ontvingen elk jaar een vijftal boeken. De twee fondsen behoorden tijdens de tweede helft van de vorige eeuw tot de niet zo talrijke Vlaamse uitgevers die iets anders brachten dan de toen veel gelezen moord- en brandverhalen, volksboeken en feuilletons. Het is echter zeer de vraag of we, zoals sommige auteurs doen (5), de boeken van deze fondsen onder de goedkope reeksboeken mogen rekenen, want de lidmaatschapsbijdrage was eerder hoog te noemen voor de gewone man-uit-de-straat (de leden van de twee fondsen waren bijna allen leden van de burgerij).

B. Goedkope reeksboeken uit de 20ste eeuw

In de 20ste eeuw begon er, na een lange periode van stilte, opnieuw leven te komen in de Vlaamse uitgeverwereld. Talrijke nieuwe uitgevers verschenen op de boekenmarkt en samen met hen verschillende reeksen goedkope boeken.

Afbakening van ons studie-object:

- in de tijd: van 1897 ("Duimpjesuitgave") tot 1959 (de "Vlaamse Pockets" van Heidelberg)
- geografisch: het Vlaamse landsgedeelte van België
- het genre van boeken: de belletrise
- publicatie in reeksverband
- goedkoop
- klein handig formaat

I. Voor de Eerste Wereldoorlog

Algemeen wordt aangenomen dat de uitgeverij in Vlaanderen pas na de Eerste Wereldoorlog goed van de grond kwam. Vóór deze periode waren er inderdaad maar enkele initiatieven voor wat betreft de uitgave van het goedkope reeksboek.

1. De "Duimpjesuitgave" / 1897-1925 / Victor De Lille / Maldegem / 127 boekjes en 7 ongenummerde toemaatjes / Vooral jonge, beloftevolle auteurs / op het hoogtepunt van de reeks: 1200 inschrijvers.
2. "Flandria's Novellenbibliotheek," / 1900-1913 / Drukkerij Plantijn / Gent / 142 deeltjes, waarvan 9 dubbelnummers.

II. Tussen beide Wereldoorlogen

Na de Eerste Wereldoorlog kwam de Vlaamse uitgeverij pas goed op dreef. Op amper tien jaar tijd, van 1919 tot 1929, kende de produktie van het Vlaamse boek een verviervoudiging (2228 titels in 1926 (6)). Hoe is deze plotse groei te verklaren? "Het verhaal van de Vlaamse uitgeverijen is het verhaal van de Vlaamse Beweging" schrijft M. Ceriez (7). De flamingantenrepressie, het activisme en de Frontbeweging hebben zeker een grote rol gespeeld en een gunstig klimaat geschapen. Na de oorlog werden nieuwe uitgeverijen opgericht, de bestaande kregen een nieuwe impuls en verschillende drukkers gingen nu ook actief boeken uitgeven. Er verschenen verschillende goedkope reeksen.

1. De "Fonteinuitgaven" / 1917-1918 / De Nederlandsche Boekhandel / Antwerpen / 2 nummers gekend.
2. De "Beiaardserie" / 1917-1918 / De Nieuwe Boekhandel / Brussel / 2 nummers gekend.
3. "Prachtige Vertellingen" / 1917-1918 / Jef Herremans / Sint-Agatha-Berchem / 4 deeltjes gekend.
4. De "Volksbibliotheek" / 1932-1934 / Drukkerij-uitgeverij Van Mierlo-Proost / Turnhout / 14 deeltjes.
5. "De Feniksreeks" / 1933-1953 / Uitgeverij Het Kompas, o.l.v. de literator en estheet Korneel Goossens / Mechelen, later Antwerpen / ieder jaar een reeks van zes boeken, tot 1942, vanaf dan onregelmatige verschijning (18de reeks pas in 1953) / voor de oorlog erg goedkoop, tijdens en na de oorlog eerder duur / eerste reeksen ongeveer 3500 abonnees / meesterwerken uit de Vlaamse, de Nederlandse en de wereldliteratuur / vele werken van Scandinavische auteurs.
7. "Boekengilde Die Poorte" / 1933-1953-'54 / Uitgeverij Die Poorte, o.l.v. oud-activist en schrijver Anton Thiry / Mortsel, later Antwerpen / acht delen per jaargang, vanaf 1943 enkele onregelmatigheden in de uitgave / de prijs evolueerde van goedkoop naar eerder duur / voorkeur voor Scandinavische auteurs.

III. Tijdens de Tweede Wereldoorlog

Zoals meer voorkomt in tijden van onderdrukking was er tijdens de Tweede Wereldoorlog een ware cultuurhonger in Vlaanderen, en de vraag naar boeken

was ongemeen groot. De uitgeverijen draaiden goed, voor zover dit mogelijk was in de gegeven omstandigheden: de "Papiercentrale", die in opdracht van de Duitse bezetter het beschikbare papier moest verdelen, kon niet over grote hoeveelheden beschikken en de kwaliteit was meestal ondermaats, en daarenboven was er nog een maximum-oplage vastgelegd. Toch was het aantal titels, voornamelijk herdrukken, en de gemiddelde oplage hoger dan in de periode vóór de oorlog. Nauwkeurige informatie ontbreekt echter meestal.

1. De Vlaamsche Volksbibliotheek, / 1941-1942 / N.V. Standaard Boekhandel / Brussel / minstens 5 deeltjes.
2. De "volksedities" van Uitgeverij De Lage Landen / 1943 / Brussel / minstens 16 boekjes verschenen, met een gezamenlijke oplage van meer dan 250.000 exemplaren.
3. De "Ster-reeks" / 1943 / Uitgeverij Ignis / Brussel / minstens 9 deeltjes.
4. "Novellenbibliotheek Die Poorte" / 1943 / Uitgeverij Die Poorte / minstens 18 deeltjes.

IV. Na de Tweede Wereldoorlog

De Tweede Wereldoorlog, tijdens welke de brede massa de literatuur opnieuw ontdekte, zou niet zonder invloed zijn voor de verdere ontwikkeling van de uitgeverij in Vlaanderen. Gedegen uitgeverijhuizen kregen tijdens of vlak na deze oorlog nieuwe impulsen, maar ook verschillende nieuwe uitgeverijen en boekhandels werden opgericht. Het uitgeverijwezen zat duidelijk in een stroomversnelling. Tegenover het pocketboek, dat in de naburige landen een echte bloei kende, namen de Vlaamse uitgeverijen aanvankelijk een afwachtende houding aan: enkele duidelijke pogingen in die richting bloeden na een korte of lange tijd dood, totdat uitgeverij Heidelberg in 1959 begon met de uitgave van de "Vlaamse Pockets", de eerste pocketreeks in Vlaanderen die naam waardig.

1. De "Reinaert Romanreeks" / 1950-1954 / S.V. De Arbeiderspers (A.C.W.) / Brussel, later Zele / alleen de eerste veertig deeltjes van deze reeks verschenen in pocketboek-formule / vanaf nummer 41 werden de deeltjes in een ander kleedje gestoken, de lezers hadden daar in een opiniepeiling op aangedrongen.
2. De "Uilenspiegelreeks" / 1953-1954 / Desclée de Brouwer / Brugge / drie hu-

moristische romans, in een oplage van 8.000 exemplaren / ondanks het succes werd de reeks niet voortgezet, omdat ze niet strookte met de meer christelijk georiënteerde opdracht die de uitgeverij zich naar de mening van haar eigenaars voor ogen stelde.

3. De "Humanitasboekjes" / 1953-1961 / Uitgeverij Lannoo / Tielt / 33 deeltjes / oplage 3.000 of 4.000 ex. per titel / vanaf nummer 26 (1960) begint de reeks samen te lopen (dubbele nummering dus) met een andere reeks van Lannoo, nl. "Idolen en Symbolen", een reeks over populaire tijdsfiguren, en met het 33ste deeltje stopt de reeks definitief.

4. De "U.O. Pockets" / 1959-1961 / Uitgeverij Ontwikkeling / Antwerpen / de uitgeverij plande in het najaar van '57 een ambitieuze pocketserie, maar uiteindelijk verschenen hiervan amper 10 boekjes, die pas achteraf de "U.O. Pockets" ("Uitgeverij Ontwikkeling Pockets") genoemd werden / de reeks bevatte naast romans ook beschouwingen over literatuur en film.

5. De "Vlaamse pockets" van Heidelberg: de eerste Vlaamse pocketreeks

Heidelberg p.v.b.a. werd o.l.v. Lou Nagels opgericht in 1945 als uitgeverij en boekhandel, gevestigd te Beringen, en werd het jaar daarop overgebracht naar Hasselt. Met de uitgave van enkele encyclopedische werken plaatste Heidelberg zich op slag al tussen de grote uitgeverijen van ons land. In het najaar van 1959 werd begonnen met de uitgave van de "Vlaamse Pockets", of de V.P.'s, een reeks die ruim twintig jaar standhield. Heidelberg begon met deze reeks omdat de Zuidnederlandse auteurs erg stiefmoederlijk behandeld werden in de Noordnederlandse pocketreeksen. De reeks wilde in de eerste plaats openstaan voor Vlaamse schrijvers. In oktober '59 kwamen de eerste acht V.P.'s in de boekenwinkels te liggen, en de grote promotiecampagne vond ruime weerklank in de Vlaamse en Nederlandse pers. De boekjes droegen terecht de benaming "pockets": lage prijs, klein formaat, klein lettertype, kartonnen omslag, houthoudend papier... Gedurende de eerste bestaansjaren werd er vooral letterlijke uitgegeven, maar naarmate er meer deeltjes verschenen kwamen er ook meer genres aan bod, zoals essays, taalboekjes, biografieën, populair-weten-

schappelijke deeltjes enz... De gemiddelde oplage was 11.000 exemplaren, voor de taalpockets zelfs 22.000 exemplaren (na meerdere drukken). Heidelberg bracht in deze pocketreeks oorspronkelijk werk, herdrukken en bloemlezingen van Vlaamse auteurs, en soms werden er ook wel opdrachten verleend.

Besluit

De Amerikaanse en Europese onderzoekers definiëren het pocketboek naar criteria die zij het meest relevant achten vanuit hun opstelling, en deze zijn dan respectievelijk het verspreidingsapparaat en de vormelementen.

Terwijl er in het midden van de vorige eeuw in Duitsland, Engeland en de V.S.A. reeds verschillende "booms" van goedkope (maar toch goed verzorgde) reeksen te signaleren waren, moest de bevolking het hier nog stellen met volksuitgaven, die meestal bedroevend van inhoud én van vorm waren, en met enkele bescheiden Nederlandstalige nadrukken. De boekenproductie van het Willem- en het Davidsfonds bleef toen beperkt tot de meer gegoede en gecultiveerde klasse.

Pas in het begin van deze eeuw begon het uitgeverijbedrijf in Vlaanderen zich te ontwikkelen tot een volwaardige sector. Vóór de Tweede Wereldoorlog waren er verschillende pogingen om goedkope reeksboeken te brengen, waarvan de publicaties van Het Kompas (met de "Feniksreeks") en van Die Poorte nog het best bekend zijn: twee verzorgde boekenreeksen, die beide ongeveer twintig jaar bestonden en vooral in het begin erg goedkoop waren. Tijdens de oorlog waren er een hele rits goedkope uitgaven, waarvan we vooral de voor die tijd grote oplagen van de serie van uitgeverij De Lage Landen niet mogen vergeten. Daarna hebben in de vijftiger jaren verschillende reeksen, waarvan de "Reinaert-Romanreeks" van De Arbeiderspers en de "Humanitasboekjes" van Lannoo het meest uitgebreide fonds hadden, de weg voor de eerste pocketreeks in ons landsgedeelte geëffend, nl. de "Vlaamse Pockets", van Heidelberg.

Voetnoten

(1) We mogen evenwel niet nalaten te vermelden dat er op dit gebied de laatste jaren met name te Leuven een gunstige kentering is waar te nemen. Het college "(Boek- en)Bibliotheekwezen," van Prof. Dr. L. Simons wordt door steeds meer en meer studenten (communicatiewetenschap, geschiedenis en Germaanse filologie) gevolgd. Een bescheiden aantal onder hen maakt zelfs een eindverhandeling i.v.m. de Vlaamse uitgeverij. Er is dus nog hoop.

(2) KRUIZINGA, J.H., *Tussen papyrus en paperback, Lotgevallen van boeken*, Amsterdam, Broekman en De Meris, s.d., blz. 23.

(3) Naar P. De Keyser, in de inleiding van VAN HEURCK, Emile H., *De Vlaamsche volksboeken*, Antwerpen, Drukkerij Buschmann, 1943, blz. XVIII.

(4) Voor de nadruk van Franstalige boeken in België, zie vooral DOPP, Herman, *La Contrefaçon des livres français en Belgique 1815-1852*, Louvain, Uystpruyt, 1932.

(5) Zoals o.a. DUCHEYNE, J. doet, in "Beschouwingen over ontstaan, uitgave, verspreiding en invloed van het pocket-boek in deze tijd," in: *Bibliotheekgids*, jaargang XLI, nummer 4, juli-augustus 1965, blz. 67.

(6) Cijfers uit DE BOCK, Eug., *Het Nederlandse Boek, overzicht van zijn geschiedenis*, Brussel, Vereeniging ter Bevordering van het Vlaamsche Boekwezen, 1939, blz. 139.

(7) CERIEZ, M., "Profiel van het Vlaamse uitgeversbedrijf," in: *Spectator*, 7 mei 1977, blz. 36.

Beknopte bibliografie

DUCHEYNE, J., "Beschouwingen over ontstaan, uitgave, verspreiding en invloed van het pocket-boek in deze tijd," in: *Bibliotheekgids*, jaargang XLI, nummer 4, juli-augustus 1965, blz. 65-73.

SCHICK, Frank L., *The Paperbound Book in America, The History of Paperbacks and their European Background*, New York, R.R. Bowker Co., 1959².

Daniël VLOEBERGHS

INTERNE COMMUNICATIE

Een kijk op de functies
van communicatie in
organisatieverband

Een publikatie van het Centrum voor Communicatiewetenschappen
152 blz., 225 fr.

Te bestellen bij het CeCoWe.
E. Van Evenstraat 2 A,
3000 Leuven
Tel.: (016)22.10.70.